

Katus László

Bánffy Dezső miniszterelnök és Khuen-Héderváry Károly horvát bán „párviadala”

Az 1890-es évek közepén kezdtek jelei mutatkozni annak, hogy Horvátországban a viszonylagos nyugalom és a kiegyezési rendszer konszolidációja, amely az 1883. évi válság után, Khuen-Héderváry Károly bánsága (1883-1903) idején bekövetkezett, hamarosan véget fog érni. Átmenetileg a bán helyzete is megrendült, Zágrábban és Budapesten egyaránt.

1895 októberében a király meglátogatta Zágrábot, s ezt az ellenzék magyar-ellenes tüntetésekre használta fel: az egyetemi ifjúság október 16-án letépte és elégette a magyar zászlót. A király távozásakor említést sem tett erről az incidensről. De a magyar ellenzéki lapok és a budapesti parlamentben az ellenzéki képviselők heves támadásokat intéztek emiatt egyrészt az „engedékeny” kormány, másrészt a bán politikája ellen, nagyban felfújva az ügy jelentőségét. Zágráb városa, mintegy engesztelésül, díszpolgárává választotta Bánffy Dezső miniszterelnököt. A tüntetés résztvevőit bíróság elé állították. Az 53 vádlott közül a „főbűnös” Stjepan Radićot – a későbbi parasztpárti vezért – 6 havi, 48 vádlottat pedig 2-5 havi fogházra ítélték, s kizárták őket a zágrábi egyetemről. A zágrábi polgárok azonban országos gyűjtést indítottak támogatásukra, s fedezték tanulásuk költségeit a bécsi és prágai egyetemen. Ezek a diákok, néhány év múltán hazatérve, vezető szerepet játszottak a megélénkülő nemzeti mozgalomban.¹

1897 tavaszán és nyarán az egykori báni határőrvidéken és Szlavóniában (Szerém és Verőce megyében) egymást érték az agrárszocialista jellegű parasztmegmozdulások. Ugyancsak 1897-ben jött létre a két ellenzéki párt, a Jogpárt és a Független Nemzeti Párt (amelyet lapja címe után Obzor pártnak is neveztek) választási koalíciója. Az egyesült ellenzék elfogadta a Jogpárt 1894-ben közzétett programját, amely a trializmus alapján állt, azaz azt célt tűzte ki, hogy a Monarchiában élő horvátok egy önálló, Magyarországgal egyenjogú államtestben egyesüljenek a Habsburg Monarchia keretén belül, s ehhez idővel a szlovének is csatlakozzanak. Az egyesült ellenzék az 1897. évi választásokon jelentős sikert aratott: 25 képviselője került be a *saborba*. Még 6 ellenzéki és 57 kormánypárti képviselő választottak meg. A megerősödött ellenzék a *saborban* általános támadást intézett Khuen-Héderváry bán ellen.

A fokozódó ellenzéki előretörést és közjogi radikalizálódást a bán úgy próbálta leszerelni, hogy a kormányzó Nemzeti Párton belül a Pliverić-féle horvát

¹ Magyar Országos Levéltár (továbbiakban: MOL). Miniszterelnökség Levéltára (továbbiakban: ME) 1896-I.C-112 (1895-XIII-3484). A képviselőházi vita: Az 1892. évi február hó 18-ára hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója 26. kötet. Budapest 1895. 68-85, 93-100, 134-152. és 27. kötet 29-33. Részleteket idéz belőle KEMÉNY G. Gábor: *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában.* Budapest, 1956. 413-419. Egyetértés 1895. 290. és 315. sz.

államjogi irányzatot tolta előtérbe, hogy ezzel megnyerje az ellenzék mérsékeltbb elemeit. Josip Pliverić zágrábi egyetemi tanár horvát és német nyelven írt közjogi munkáiban a horvát állami szuverenitást hangsúlyozta, ezért a magyar jogászok a horvát „elszakadási törekvések” előharcosát látták benne. A Pliverić-féle irányzat előtérbe nyomulása a horvát kormánypárton belül lényegében azt fejezte ki, hogy a bán egyre inkább kénytelen uralmát az „óunionista” (magyarón) nagybirtokosok helyett a vállalkozó polgárságra és a polgári értelmiségre alapozni, s bizonyos engedményeket tenni e csoportok javára a horvát önkormányzat és államiság értelmezése, valamint a nemzeti külsőségek területén. Ugyanakkor a budapesti kormánnyal szemben is védelmezte a horvát álláspontot elsősorban a két ország közötti közjogi viszony és a horvát kiegyezési törvény értelmezése, valamint a hivatalos nyelv kérdésében. A magyar politikai közvélemény ebben csak a horvát nacionalizmus előrenyomulását látta, heves támadásokat intézett Khuen-Héderváry politikája ellen, amelyet budapesti kormánykörökben is egyre fokozódó elégedetlenséggel figyeltek.

A kormánypártban fokozatosan háttérbeszoruló horvát óunionista nagybirtokos arisztokraták is szembe fordultak a bánnal, és sértődötten elhagyták a kormánypártot. Az 1897-es választásokon az ellenzéki pártokkal működtek együtt, bár közjogi álláspontjuk azokéval ellentétes volt, de Khuen-Héderváry megbuktatását mindkét csoport kívánta. A kormánypártból kivált óunionista nagybirtokosok – Crnković Miklós, Rauch Pál és Géza, Jellačić Géza – nemcsak a saborban támadták a bánt bizonyos gazdasági visszaélések miatt, hanem 1896 őszén kapcsolatba léptek a Bánffy kormánnyal is, Khuen-Héderváry eltávolítását és új kormánypárt szervezését sürgetve. Az időpont erre valóban alkalmasnak mutatkozott, mert a bán és a budapesti kormány közt egyre inkább felszínre kerültek bizonyos ellentétek.

1897-ben a minisztertanács kétszer is foglalkozott az Erdély Sándor igazságügy-miniszter és Khuen-Héderváry között felmerült nézeteltéréssel. A vitára az adott okot, hogy a Monarchia másik felében új végrehajtási eljárást dolgoztak ki, amely az *„Ausztriában való végrehajtást oly jogcímek alapján, amelyek a magyar korona országaiban jöttek létre...azon feltételtől teszi függővé, hogy a viszonyosság az ottani kormánylapban közzétéendő kormánynyilatkozattal biztosíttassék”*. Az osztrák igazságügy-miniszter ez ügyben nemcsak a budapesti kormánnyal, hanem a zágrábi országos kormánnyal is érintkezésbe lépett. A magyar igazságügy-miniszter erre közölte osztrák kollegájával, *„hogy miután Horvát-Szlavónországok, mint Magyarországnak társországai a megoszthatatlan állami közösségből folyólag a magyar koronának kiegészítő alkatrészét képezik,...a horvát-szlavón országos kormány más államokkal és külkormányokkal nincs jogosítva tárgyalásokat folytatni, s így ezen végrehajtási viszonyosság kérdésében is csak a magyar központi kormány folytathat tárgyalásokat Ő Felsége többi királyságainak és országainak kormányával”*. A bán azonban kijelentette, *„hogy nem járulhat hozzá azon nézethez, amely szerint Horvát-Szlavonországok kormánya ezen ügyet ezen országokat illetőleg nem rendezhetné közvetlenül az osztrák kormánnyal”*. Nézete szerint az 1868: XXX. tc.-ből az *„következik,...hogy a Horvát-Szlavónországok autonómiájának fenntartott*

tárgyakban a szerződések megvizsgálása és jóváhagyása minden esetben ugyanezen királyságok kormányát és országgyűlését illeti meg”, amit – mint láttuk – az osztrák miniszter is természetesnek tartott, ezért kereste meg ez ügyben a horvát országos kormányt.

A minisztertanácsban a miniszter távollétében az ügyet referáló Plósz Sándor államtitkár szerint *„ha elfogadtatnék az a felfogás, hogy az autonóm kormány ép úgy képviseli Horvát-Szlavonországokat az osztrák kormánnyal szemben, mint a magyar kormány irányában, akkor az oly magyarázatokra is vezethetne, hogy az osztrák-magyar monarchiának nevezett kapcsolatot nem két, hanem három állam képezi, s így ellentét támadna Magyarország és Ausztria viszonyának dualisztikus jellegével is.”* Khuen-Héderváryt tehát a kormány részéről azzal gyanúsították, hogy *trializmushoz vezető felfogást képvisel.*

Az Igazságügy Minisztérium a minisztertanácsot kérte fel, hogy ebben a kérdésben döntsön és mondja ki, *„hogy miután a magyar állam képviselője Ausztriával, mint külön állammal szemben csak a magyar királyi központi kormányt illetheti, s miután Horvát-Szlavonországnak kifelé nemzetközi állása nincs, az osztrák kormánnyal igazságügyi nemzetközi viszonyok rendezése alkalmával a képviselő Horvát-Szlavonországok területére vonatkozólag is a magyar központi kormányt illeti”.* A minisztertanács egyetértett ezzel, s úgy döntött, hogy a kormánynyilatkozatot Horvátországot illetőleg a miniszterelnök adja ki, ne az igazságügy-miniszter. Ezt Khuen-Héderváry is elfogadta, de egy a minisztertanácshoz intézett átiratban kijelentette, *„hogy tekintettel Horvát-Szlavonországoknak az igazságügyet illető autonómiájára a főszólyt arra fekteti, hogy annak megállapítása: vajon a viszonyosság Ausztriával szemben gyakoroltatik avagy gyakorolható-e, – a bánt illeti”.*² Ezzel a kompromisszumos megoldással az ügy lezárult.

A bán hamarosan egy másik ügyben is összeütközésbe került a budapesti kormánnyal. Ebben az ügyben Khuen-Héderváry csak másfél évtizeddel később, mint magyar miniszterelnök tudta érvényesíteni a kiegyezési törvénynek megfelelő horvát álláspontot. A 19. század végén a zágrábi egyetem mellett erdészeti főiskolai tanfolyamot szerveztek, amelynek tananyaga és vizsgarendje azonos volt a selmecbányaival, csak a tisztán magyar vonatkozású jogi tárgyakat helyettesítette ott a megfelelő horvát törvények és jogszabályok ismertetése. A Zágrábban végzett erdészek azonban nem helyezkedhettek el a közös földművelésügyi minisztérium kezelése alatt álló horvátországi kincstári erdőkben, csak akkor, ha Selmecbányán a tisztán magyar vonatkozású jogi tárgyakból különbözőzeti vizsgát, Budapesten pedig magyar nyelvű államvizsgát tettek. Maga a bán és a horvát miniszter is sürgette a kérdés rendezését oly értelemben, hogy a zágrábi oklevelet ismerjék el a selmecbányaival mindenben egyenrangúnak. A földművelésügyi minisztérium azonban évekig mereven elzárkózott ez elől. 1911-ben elismerték a horvátországi erdészeti tanulmányok egyenértékűségét, de a magyar nyelvű budapesti államvizsga miatt a horvát erdészek

² MOL. Minisztertanácsi jegyzőkönyvek 1897:XXXIII/4 (1897. augusztus 18.) és 1897:XXXIV/11. (1897. szeptember 8.); Kemény: i.m. II. köt. 612-617.

továbbra is ki voltak zárva a gyakorlatban a horvátországi erdészeti szolgálatból, amelynek hivatalos nyelve egyébként – a kiegyezés értelmében – horvát kellett hogy legyen. A Földművelésügyi Minisztérium továbbra is ragaszkodott ahhoz, hogy az állami alkalmazottaknak Horvátországban is ismernie kell a magyar nyelvet. Khuen-Héderváry miniszterelnök és horvát-szlavón-dalmát tárca nélküli miniszter kezdeményezésére végül 1912-ben felállították a külön zágrábi vizsgabizottságot.³ Hasonló összeütközés támadt a bán és a magyar miniszterek közt a MÁV szolgálati nyelve ügyében és a horvátországi magyar vasúti iskolák tárgyában is.

A bán és a budapesti kormány közötti feszültség láttán az ellenzéki politikusok egy része is kapcsolatba lépett Bánffyval. Ezek az ellenzéki politikusok csupán a horvát nemzeti közvélemény szemében oly erősen kompromittált Khuen-Héderváryval nem kívántak tárgyalni, az ő eltávolítása esetén azonban készek voltak a magyar kormánnyal való kiegyezésre és egy új kormánypártban való részvételre. Különösen az Obzor pártiak, akik – mint egy a horvátországi társadalmi és politikai viszonyokat jól ismerő horvát politikus írta – *„adott esetben kibontott zászlóval és zeneszóval fognak bevonulni a kormánypártba”*.⁴ A Jogpárt egyik vezetője, Fran Folnegović 1897 tavaszán és nyarán több levélben tájékoztatta a miniszterelnökséget a horvát belpolitikai állapotokról, a választásokról és a bán viselt dolgairól.

Az óunionisták 1896 októberében terjedelmes emlékiratban igyekeztek denúciálni a bánt a budapesti kormány előtt.⁵ Panaszt tettek ellene az igazi unionisták (értsd az óunionista nagybirtokosok) mellőzése, valamint a szerbek pártolása miatt. A magyar állam és a magyar zászló tekintélyét a bán nem védelmezi kellő meggyőződéssel Horvátországban. Az 1897-es választások után valóban meg is indultak a közvetlen tárgyalások az óunionisták (a két Rauch és Crnković) valamint Dárday Sándor miniszterelnökségi osztályfőnök között, s ezekbe idővel bevonták a horvát ellenzék mérsékelt irányának vezetőit is: a jogpárti Fran Folnegovićot és az Obzor-párti Marijan Derenčint és Alekszandar Brestjenskit.

A tárgyalások során a horvátok megállapították, hogy mind a kormánypárt, mind a közjogi ellenzék a teljes bomlás szélén áll. Helyettük új politikai csoportosulás van keletkezőben, s a túlélő pártok utódaiként máris jelentkezik egyrészről a Szociáldemokrata Párt *„amely a növekvő pauperizmus miatt veszélyes”,* másrészről *„a klerikális párt, amely a vallás ürügye alatt szervezkedik, és a szabad Magyarország valamennyi ellenségét igyekszik összegyűjteni egyházpolitikája zászlaja alatt”*. Mindkét politikai irányzat növekedőben van, s a bán vezette kormánypárt, a nemzeti párt nem tudja ezt megakadályozni. *„Mindezeket figyelembe véve ki kell bontanunk a Magyarországgal való szövetség zászlaját és az alatt kell harcol-*

³ MOL. ME 1912-XXXIV-6622.

⁴ Bruchstücke eines Exposé über die politische Lage Croatiens im Oktober 1897. MOL. ME 1898-XVII-1685.

⁵ Charakteristik der Regierungstätigkeit des Banus Grafen Karl Khuen-Héderváry. MOL. ME 1898-XVII-1685.

nunk hazánk alkotmányos életéért egy új program szerint, művelt, jellemes és tekintélyes férfiak közreműködésével, akik szét vannak szórva a különböző és a küzdőtérrel éppen visszavonuló pártokban. Csatlakoznia kell ehhez az új párthoz a mostani kormánypárt valamennyi képzett, hasznos tevékenységet ígérő tagjának."

Új kormánypártot – „konzervatív alkotmánypártot” – kell tehát szervezni, a jelenlegi kormánypárt, valamint az ellenzék erre hajlamos elemeiből. „A szocialista veszély növekedése” valóban hajlamossá tette ilyen kompromisszumra az ellenzék nagy részét. Az új párt alapelve egyrészt a dinasztiahoz való hűség, másrészt a Magyarországgal való szövetséghez való rendíthetetlen ragaszkodás lenne. Az új kormánypártnak meg kell szereznie „a horvát nemzet bizalmát”.

„Nem szabad a horvát és magyar királyság alkotmányos berendezése közt semmi lényeges különbségnek fennforognia, más szavakkal mindkét királyság alkotmánya ugyanazon törvényes biztosítékokkal legyen körülbástyázva. Ennek megfelelően” szükséges: „Új választótörvény kidolgozása a horvát tartománygyűlés számára. Az érvényben lévő magyar sajtótörvény átültetése. Az egyesülési és gyülekezési jog biztosítása. Legfőbb közigazgatási bíróság létesítése.

Az anyagi jólét elérésére minden vonalon terszerű akciót kell bevezetni, hogy ezzel Horvátország gazdaságilag emelkedjék, s ne jussom Írország sorsára. Pontosabb határozatokat hozni erről a horvát sabor feladata, a pártnak ezzel kapcsolatban ki kell dolgoznia a fő eszméket és el kell nyernie a közös kormányzat támogatását azok érdekében, mert ennek a kiegyezési törvény értelmében nagyon sok idevágó kérdésben döntő szava van."

A sürgős gazdasági és pénzügyi problémák rendezése után az egyéb vitás kérdések, „a kiegyezési törvény, Fiume, a szerb követelések, a vallási ügyek...egyelőre szigorúan a status quo szerint maradhatnak. De el kell várnunk, hogy amint a nemzet alkalmat nyer, a törvényhozó testületben nyilatkozhassunk ezekről a kérdésekről. A pártnak viszont ezeket a kérdéseket a hasznossági elv szerint kell kezelnie: az integritás kérdését mint akut kérdést az első helyre kell tenni, vagy felfüggeszteni, míg az alkotmányos reformok végrehajtátanak, végleges megoldásuk érdekében azonban gondoskodni kell a koronával való egyetértésről. Minden más részletkérdés, amelynek értelmes megtárgyalása csak akkor kezdődhet, ha az illetékes tényezők a direktívákat Horvátország jövőendő kormányzata számára a fenti alapelvek szellemében adják meg". Az óunionista politikusok elsősorban a pénzügyi és gazdasági sérelmeket hangsúlyozták. Rauch Géza szerint „a fogyasztási adóknak a községektől való [tervezett] elvonását elviselhetetlen csapásnak kellene tekinteni, – mely esetben ő is elfordulna Magyarországtól; mert a horvát községek törzsvagyonnal nem rendelkeznek akként, mint a legtöbb magyarországi község, melyek külön községi vagyon felett rendelkeznek.... Vasútiügyekben teljesen háttérbe van szorítva a horvát határőrvidék és a tengermelléki rész – mely leginkább érdemelne gondozást". Rauch Pál, a későbbi bán is azt hangsúlyozta, hogy „a vasútépítés a tengerpart felé életkérdés".

A Jogpárt mérsékelt szárnya hajlandónak mutatkozott nagyhorvát, illetve trialista aspirációit összhangba hozni a Magyarországgal való szövetséggel, illetve a magyar korona országainak integritásával. Folnegović kifejtette, hogy a délszláv politikának két alternatívája van: „1. vagy a szerb elemet kell dominálóvá tenni a déli szlávok között, úgy hogy Horvát-Szlavon-Dalmátország, Bosznia és Hercegovina, s esetleg Szerbia együttesen egy államtestet képezhessen; – 2. vagy a horvát

elemet kell támogatni, hogy ezek képezhessék a déli szláv elemek vezérlő elemét.” Az első eset veszélyes Magyarország számára, mert kifelé való gravitációt fog maga után vonni, és orosz befolyást fog eredményezni, „a másik eset a vallási kötelék alapján a Monarchiához és Magyarországhoz való ragaszkodást biztosítja; de erősíteni kell a horvát elemet, hogy a másik erősebb áramlattal szemben tartható legyen és ez Magyarország részéről a horvát aspirációk kielégítését teszi szükségessé”. Ő is követelte a Magyarországon érvényes állampolgári jogok Horvátországra való kiterjesztését, elsősorban a sajtószabadságot és „a szélesebb választási jogon alapuló választási törvényt teljesen azonos alapon Magyarországgal”. Bánnak Alekszandar Brestjenski egyetemi tanárt, az egyesült ellenzék egyik vezetőjét ajánlotta. Az 1890-es évek közepén kettészakadt Jogpárt másik csoportja – a Josip Frank vezette „Tiszta Jogpárt” – nem vett részt a budapesti tárgyalásokban.⁶

A tárgyalások folyamán készült az az általunk már idézett névtelen expozé egy befolyásos és a bánhoz közelálló horvát kormánypárti politikus tollából, amely a maga korában legjobb és legtalálóbbs jellemzést nyújtja a horvát politikai és társadalmi viszonyokról.⁷ A szerző a pártviszonyokat ismertetve rámutat arra, hogy „a mostani tartománygyűlése hívebb képét mutatja az ország hangulatának, mint az előző, mert ezen az erős Strossmayer-párt képviselve van, annyiban azonban mégsem teljes, amennyiben a radikális szerb elem kiszorult belőle, jöllehet ténylegesen ez az uralkodó az ország szerb lakossága között, amint a szerb kongresszusi választások ezt bebizonyították”. Az óunionisták kiválása a kormányzó nemzeti pártból jogtalanul keltett bizalmatlanságot Magyarországon a párttal szemben, mert „ennek következtében a párt kapcsolata a nép hangulatával határozottan bennsőségesebbé vált.... A nemzeti párt zöme jó unionista, és nagyon megbízható”. A kilépett óunionista nagybirtokosok, „Crnković és Rauch urak csak a saját személyes nézetüket és nem az ország bármelyik választójának hangulatát képviselik”. Ők „egy unionista pártban nagyon jól működhetnek mint hajtó erők, de nem mint vezetők”. Khuen-Héderváry a nemzeti pártot úgy kívánja megújítani, hogy az jobban kifejezze a horvát társadalom megváltozott erőviszonyait, s Pliverić bevételével a mérsékelt ellenzékiek számára akart „csalogató madarat” szerezni. „Természetesen nem könnyű elképzelni, hogy lehetne keresztülvinni egy ilyen regenerálást, ha Magyarországon már a jámbor doktriner Pliverić is ilyen viharos bizalmatlanságot és felháborodást kelthet. Kétségtelen, hogy maguk az ellenzék mérsékelt elemei még a kormánypártban is egy jobban kiélezett álláspontot képviselnének, mint Pliverić”.

Jól jellemzi a szerző az egyesült ellenzék különböző elemeinek magatartását is. A Jogpárt régi tagjai komolyan egyetértenek az egyesült ellenzék legutóbbi tartománygyűlési feliratában felállított programmal; „az Obzor-párt Brestjenszky vezetése alatt taktikai okokból aláírta ezt a feliratot, azonban adott esetben kibontott zászlóval és zeneszóval fog bevonulni a kormánypártba. A harmadik, két emberből álló csoportnak Frank vezetése alatt nagyon kevés híve van az országban”.

⁶ A horvát politikusok és a miniszterelnökség közötti tárgyalások során keletkezett iratok lelőhelye: MOL. ME 1898–XVII–1685.

⁷ Bruchstücke eines Exposé über die politische Lage Croatiens im Oktober 1897. MOL. ME 1898–XVII–1685. Kivonatolag közli KEMÉNY: II. köt. 618–622.

Ami a pártok társadalmi bázisát illeti, a nemesség már a politikában alig játszik szerepet. Az ellenzék mögött elsősorban a vidéki bankhálózat, a kispolgárság, a szabad értelmiség (főleg a gyógyszerészek – az orvosok viszont kormánypártiak), az ifjúság és a nők állnak. A nők szívesen foglalkoznak a közügyekkel, s ők az ellenzék lelelkesebb hívei. *„A közigazgatási tisztviselők között korábban általános volt a kettős vélemény: egy hivatalos kormánypárti és egy magánjellegű ellenzéki. A nyugalomba vonult tisztviselők aztán csaknem kivétel nélkül átálltak az ellenzék oldalára.... Khuen-Héderváry ezen az állapoton elég sokat javított, s a közigazgatási és az igazságügyi tisztviselők a legerősebb támaszai közé tartoznak.”*

Az utóbbi időben megnőtt a katolikus klérus befolyása az ellenzéki mozgalomra. A katolikus papság független, tehetős, jól szervezett rend, s erős benne a nemzeti érzés, de nagy többségében nem intranzigens, inkább a Pliveriéc-féle irányzat hívei. *„Egy a nemzeti érdekeket jóakaratóan védelmező kormány, támogatva a közös kormány hasonló irányzatától, a patrióta klérust a kiegyezés keretei közt még mindig megtarthatja, nehezen amíg Strossmayer él, de még erre a célra is hasznos Pliveriéc a nemzeti pártban.”* Az ultramontanizmus itt még nem mosta el a klérus nemzeti színezetét. A zágrábi egyházmegyében és Strossmayer püspök körül van egy kisszámú de energikus ultramontán klikk, amely erős római befolyását a magyar kormány ellen igyekszik kihasználni.

A görög-keleti szerb papság alacsonyabb kultúrszínvonalon áll és szegényebb, mint a katolikus, de közelebbi kapcsolatban van a néppel, amely választja, s amelynek a hangulatát képviseli. Ellentét van a püspöki kar és az alsópapság között, mert a püspökök a katolikushoz hasonló erős hierarchikus szervezetet akarnak kiépíteni a magyar kormány támogatásával, ugyanakkor a nép által választott papság a demokratikus egyházszervezet híve és a radikális politikát képviseli. A szerb klérust több tapasztalt politikus véleménye szerint semmiképp sem lehet megnyerni, hanem legfeljebb korlátok közé szorítani, és veszélytelenné tenni, éspedig azáltal, hogy a szerb egyház hierarchikus átszervezését elősegítik.

A kereskedelem és ipar Horvátországban kevésbé fejlett. A kereskedelem egészen a legutóbbi évtizedekig legnagyobbbrészt görög és szerb kézben volt, azóta nagyrészt a zsidók hódították meg, akik az újabb időkben hajlamosak a nagybirtokszerzésre is. Csak kevés helyen fejlődött az ipar figyelemreméltó nagyüzemmé és ilyen helyeken azonnal megjelent a szocialista agitáció is. Ez a szocialista agitáció – a szerző szerint – csak üvegházi palánta, mert Horvátországban nincs belső létjogosultsága. A napibérek itt oly magasak, az élelmiszerek oly olcsók, hogy a szocialista agitáció számára hiányzik a reális alap.

A parasztság Horvátországban 1874 óta állandó válság állapotában van, a házközösség társadalmi formájából az egyéni gazdálkodásba való átmenetre vonatkozó ügyetlen és ellentmondó törvényhozási és közigazgatási rendszabályok következtében. Nagyon megnehezült a paraszt számára a létfenntartás az erdészeti hatóságok kíméletlen eljárása következtében, mert ezek sok helyütt éppen a lételehetőséget vonják meg az emberektől. A parasztság ebben a nehéz szociális átmeneti időszakban értelmetlen jogrenddel, egy sereg haszon-

éhes jogtudorral s az uzsoraintézetek hálózatával áll szemben, s így lehetetlen helyzetbe kényszerült, amelyben a kétségbeesett tömegek a legostobább jelszavakra is fogékonyak. Ily időkben könnyű dolguk van az oly lelkiismeretlen agitátoroknak, mint a szerb radikálisok. A zászlókérdésnek a parasztok között egész más jelentősége van, s reális szociális problémákkal függ össze, mert az államjogi kérdések másképp festenek a parasztfejekben, mint a jogilag és általánosan képzett emberek fejében. A zászlókérdés mögött a parasztság életkörülményeinek súlyosbodása van, s ezt használja ki a radikális agitáció politikai céljai érdekében.

Szlavóniában a kiegyezés előtt kialakult egy magyarbarát irányzat. 1867 után azonban csaldódtak a magyarokban, mert az adó- és katonai terhek egyre növekedtek, s az állami monopóliumok legfőbb jövedelmi forrásaiktól fosztották meg a lakosságot. Hasonló okok miatt magyarellenes a hangulat a volt határörvidéken is, mert a magyaroknak tulajdonítják a régi rendszerben élvezett kiváltságaik elvesztését (ingyen só, dohány, szabad erdőhasználat).

Megnehezíti a helyzetet, hogy *„Horvátországban az állami szervezet megosztott, mert egyrészt a tartományi hatóságok, másrészt az állami hatóságok kapcsolat nélkül állnak egymás mellett, s gyakran egymás ellen is dolgoznak, ez érvényes elsősorban az erdőigazgatásra és a pénzügyi szervekre. Horvátország vezető politikusi tehát csak akkor működhetnek sikeresen, ha Budapesten nagyon szilárd támaszuk van”*.

Ezeknek a budapesti kormánnyal kötendő új kompromisszumot célzó tárgyalásoknak azonban már eleve volt egy születési hibájuk: a horvát ellenzék a kormánypárthoz való csatlakozás fejében éppen attól a magyar kormánytól kérte az említett politikai és gazdasági engedményeket az önkormányzat és a belső nemzeti fejlődés kiszélesedett lehetőségeinek biztosítása érdekében, amely a dualizmus korában a legsovinisztább eszközöket kívánta alkalmazni az egységes magyar nemzetállam megvalósításánál, s a *„jogállam veszedelmes fantáziáját”* félretéve, a hatalmi erőszak és a megelőző rendszabályok eszközeivel kíméletlenül igyekezett letörni a magyarországi nemzetiiségi mozgalmakat. Ezekre a tárgyalásokra a közös alapot az szolgáltatta, hogy mind a tárgyalásokon résztvevő horvát politikusok, mind Bánffy meg akartak szabadulni Khuen-Héderváry bántól, csak éppen az ellenkező okokból.

Bánffy Dezső a horvát kérdés megoldását éppen nem engedmények adásával, hanem az autonómia csökkentése, s a magyar kormányellenőrzés fokozása révén kívánta elérni. A horvát ellenzék vezetőivel és a bánnal elégedetlen óunionistákkal folytatott félhivatalos tárgyalások eredményeit terjedelmes emlékiratban foglalta össze, amelyet 1898 márciusában az uralkodó elé terjesztett.⁸ Ezen iratból és az ezt követő felterjesztésből kiderül, hogy ellentétek merültek fel egyrészt Khuen-Héderváry és Bánffy, másrészt a miniszterelnök és az uralkodó nézetei közt a Horvátország irányában folytatandó politikát illetően.

Bánffy emlékirata az 1868-as horvát kiegyezést alapvetően balfogásnak minősíti, amelynek legnagyobb hibája az volt, hogy kétoldali megállapodás for-

⁸ Bánffy emlékirata és felterjesztése: MOL. ME 1898-XVII-1685.

májában jött létre. Ebből eredt a téves elmélet Horvátország önálló államiságáról, s ez teszi nehezzé a kérdés megoldását, mert a viszonyt csak mindkét fél beleegyezésével lehet szabályozni, módosítani, s nem lehet egyoldalúan megváltoztatni, mint azt a magyar kormány szeretné. Helytelennek tartja a horvát politikai nemzet elismerését is, valamint a nemzeti és állami lét bizonyos attribútumainak (címer, zászló) megadását. A felhozott kifogások ellenére sem lát azonban más megoldást, mint hogy el kell fogadni az adott tényt, a kiegyezési törvényt végre kell hajtani, úgy amint van.

S itt érdekes módon ugyanazzal találkozunk, amivel a horvát ellenzék sérelmeiben, csak fordított előjellel: a kiegyezést nem hajtották pontosan végre, a horvátok a maguk javára értelmezték, s igyekeztek „a Magyarországgal való közjogi kapcsolat rovására különállásukat markánsabbá tenni”. A horvát kormányok – különösen Ivan Mažuranić bán (1873-1880) idejében – támogatták ezt a törekvést. Bánffy szerint a horvát törvényhozás minden olyan határozatát érvénytelennek kell tekintetni, amely a kiegyezéssel és a közös törvényekkel ellentétben áll. A bán kötelessége arra ügyelni, hogy Horvátország törvényhozási és közigazgatási téren egyaránt a kiegyezésben biztosított autonómia keretei közt maradjon. Ezért szó sem lehet a bán parlamentáris jellegű felelősségéről a *sabor*ral szemben. A bán, mint a király és a magyar kormány bizalmi embere helyén marad, bárhogy alakuljanak is a *sabor*ban a pártviszonyok.

Bánffy szerint Khuen-Héderváry a külön horvát államiság téves teóriáját képviseli, pedig erről szó sem lehet. Vele szemben inkább az óunionisták álláspontját fogadta el: Horvátország fejlődjék kulturális és gazdasági tekintetben, de a legszorosabb állami kapcsolatban Magyarországgal. A magyar politika számára a horvát kérdés lényegét abban látja, hogy Horvátországban mindig legyen egy a kiegyezést fenntartó erős kormánypárt, amely 40 olyan képviselőt küld a budapesti parlamentbe, akik a kormányt minden kérdésben támogatják. Egy ilyen erős kormánypárt létrehozásához azonban feltétlenül szükség lett volna a mérsékelt ellenzék megnyerésére - ezt Bánffy tanácsadói, az óunionisták is jól látták. Bánffy viszont ennek érdekében nem volt hajlandó megadni a tárgyalások alkalmával kért engedményeket.

A tárgyalások anyaga, a mindenekelőtt az általunk is részletesen ismertett kormánypárti emlékirat alapján összefoglalja a horvátországi „nyugtalanságok” okait, hozzáfűzve a saját véleményét:

1.) Kormányzati okok.

Magas választási cenzus, a sajtójogot és a gyülekezési jogot még mindig az abszolútizmus-korabeli rendeletek szabályozzák; az autonóm hatóságok és a közös állami szervek között állandó a súrlódás, összeütközés; az előbbieket inkább a helyi érdekeket, az utóbbiak pedig az államérdekeket tartják szem előtt.

A pénzügyi követelésekkel szemben azt a sztereotíp érvet hozza fel, hogy Magyarországon 1895-ig 109 millió forintot fizetett Horvátország helyett a közös költségekhez való hozzájárulás pótlásaként. Helyteleníti Pliverić bevonását

a Nemzeti Pártba, mert ő az egyetemen a horvát államiságot propagálja. Elítéli a bán szerbbarát politikáját is, mert a nagyszerb törekvések szerint sokkal veszedelmesebbek, mint a horvát aspirációk, amelyek legalább nem mennek túl a Monarchia keretein. A magyar nyelvet nem tanítják a horvát iskolákban, de a cirill írás tanítását kötelezővé tették.

2.) Gazdasági okok

A parasztság válságos helyzete és rohamos proletarizálódása az oka a nagybirtokos vidékeken jelentkező agrárszocialista mozgalmaknak, amelyeket a nacionalista agitáció könnyen Magyarország ellen fordíthat. A gazdasági és szociális problémákért azonban Bánffy szerint a magyar kormány nem lehet felelős, mert ezeket az autonómia keretében kell megoldani. A nép gazdasági segítsége a belügyi igazgatás feladata, a belügyi önkormányzat költségeire biztosított 44%-os átalányból.

3.) Nemzetiségi okok

Itt ismerteti a nyelvi ellentéteket, a zászlókérdést, és a területi kérdést, hangsúlyozva, hogy Dalmácia reinkorporációja pillanatnyilag nem áll a magyar kormány érdekében, mert ez csak a horvát nemzeti mozgalmat erősítené.

Az emlékiratában kifejtettek alapján Bánffy az uralkodóhoz intézett 1898 március 5-i felterjesztésében a következőkben jelölte meg horvát politikája irányelveit:

Az állami közösségből következően szükséges, hogy a magyar korona összes országaiban „a kormányzati politikának irányítása egybehangzóan történjék”, ez pedig a magyar felelős minisztérium, illetőleg a magyar miniszterelnök feladata és joga. Ezért hangsúlyozza, „hogy a magyar kormány kötelességének és feladatának tekintem azt, hogy Horvát-Szlavónországok autonóm ügyeit is mindenkor éber figyelemmel kísérje, azokra megfelelő befolyást gyakoroljon – természetesen a fennálló törvények korlátaín belül és nem közvetlenül, hanem mindenkor az autonóm országos kormányzat élén álló bán útján, ki bizalmi állását Felségedtől, magyar miniszterelnökének ajánlatára és ellenjegyzése mellett nyeri...Kormányzati egység szempontjából Horvát-Szlavónországok országos kormányát különvált politikai vezetés alatt álló s mintegy önálló állami kormányzatnak el nem ismerhetem...s kötelességemben állónak tartom a magyar kormányt a horvát-szlavón autonóm hatáskörbe tartozó ügyek vezetésére és intézésére nézve politikai irányítás szempontjából megillető jogkör megóvásának és érvényesítésének kérdésével foglalkozni”.

Hogy ennek az elvi álláspontnak a gyakorlati végrehajtása során a horvát önkormányzatot nem érte újabb nagyobb arányú támadás, az elsősorban az uralkodó közbelépésének köszönhető, aki a Bánffyval folytatott szóbeli tárgyaláson kijelentette és a miniszterelnök előterjesztésére is ráírta: „*quieta non movere*”, azaz nem egyezik bele semmiféle változtatásba a Horvátország irányában folytatott politikán. Ennek megfelelően Bánffy is kénytelen volt „*elvi álláspontjának a gyakorlatban való átvitelénél a legnagyobb óvatosságot*” szem előtt

tartani. Ugyancsak ragaszkodott az uralkodó Khuen-Héderváry személyéhez is, aki bizalmas politikai tanácsadói közé tartozott, s így a báni állás mással való betöltéséről is le kellett mondania Bánffy-nak, pedig az előző évi tárgyalások – a bán háta mögött – tulajdonképpen erre irányultak. Bánffy tehát kifejezte azon reményét, hogy a bán *„az állami egység fenntartására és erősítésére a maga részéről közre fog hatni, s ezen összetartozandóság meglazítására... segédkezet tudva és akarva soha sem fog nyújtani”*.

A memorandumában kifejtett horvát politikai elvek megvalósítását egyelőre elhalasztotta Khuen-Héderváry esetleges későbbi távozását követő időre. Ez az emlékirat – írja – *„alapjául szolgálhat egy jövő rendezésnek, s jó szolgáltatokat tehet akkor, ha majd bekövetkező személyváltozás esetén, a horvát-szlavón-dalmátországi báni állás betöltése alkalmával kijelölendők lesznek azok az irányok, melyek szem előtt kell, hogy tartassanak, mint kötött marsruta a későbbi időkben kinevezendő bánok részére”*. A magyar miniszterelnöki tisztségben azonban jóval előbb következett be személyi változás, mint a báni állásban, s így Bánffy memoranduma nem került többé elő, s nem szolgált alapjául a *„jövő rendezésnek”*. Khuen-Héderváry bán egyelőre a helyén maradt (1903-ig, amikor a budapesti miniszterelnöki bársonyszék elfoglalása céljából távozott Zágrábból), s az új kormánypárt létrehozását célzó tárgyalások is megszakadtak. A miniszterelnök és a bán közötti *„párviadalból”* tehát az utóbbi került ki győztesen.

A horvátkérdésben újra a gazdasági-pénzügyi problémák kerültek előtérbe. Az 1889-ben kötött magyar-horvát pénzügyi egyezmény lejártának közeledtével 1898-ban megindultak magyar országgyűlés és a horvát sabor által kiküldött 12-12 tagú bizottságok tárgyalásai, amelyek ezúttal 8 évig, 1906-ig tartottak. A hosszan elhúzódó tárgyalások idején a horvát közvélemény egyre hangsúlyosabban követelte a pénzügyi autonómiát, amelyet 1868-ban Deák Ferenc is meg akart adni a horvátoknak, de nemcsak a magyar küldöttség szavazta le, hanem az akkori, unionista többségű horvát küldöttség is tiltakozott ellene.

